

Osmanlı'da Elfâz-ı Küfür Literatürü ve Önemli Eserler

Muharrem KUZHEY*

Giriş

Küfrü gerektiren sözler anlamındaki “elfâz-ı küfür” ifadesi ıstilahta, “Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen vahiyleri ve bunlardan zorunlu olarak çıkan dinî hükümleri (*zarûrât-ı dîniyye*) inkâr etme özelliği taşıyan bütün sözleri kapsamına alır.”¹ Bu terkip Kur’ân’da *kelimetel’-küfr*² (küfür sözü) şeklinde yer almaktadır. Bu ifadenin geçtiği ayette “Halbuki o küfür sözünü söylediler ve Müslüman olduktan sonra inkar ettiler.” denilerek, bu sözü söylemenin inkâr anlamına geldiği ve söyleyen kişiyi iman dairesinden çıkaracağı açıkça ifade edilmektedir.³ Ayrıca Kur’ân’da elfâz-ı küfür kapsamına giren, “Meryem oğlu Mesîh Allah’tır”⁴; “Allah üçün üçüncüsüdür”⁵; “Bu peygamber yalancı bir sihirbazdır”⁶; “Hayat ancak bu dünya hayattır, ölürüz ve yaşarız, bizi ancak zaman helak eder”⁷; “Kıyametin kopacağını sanmıyorum”⁸; “Kıyamet bize gelmeyecektir”⁹ gibi

* Dr., Eberhard Karls Tübingen Üniversitesi İslâm İlahiyatı Merkezi (Almanya) Öğretim Görevlisi.

1 Ahmet Saim Kılavuz, “Elfâz-ı Küfür”, *DİA*, c. 11, s. 26.

2 Tevbe 9/74.

3 Ayetin iniş sebebiyle ilgili tefsirlerde farklı rivayetler yer almaktadır. Bunun gibi münafıkların söylemediklerine dair Allah adına yemin ettikleri sözün ne olduğu ile ilgili de rivayetler vardır. Bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul: Azim Dağım, ts., c. 4, s. 384-85.

4 el-Mâide 5/17.

5 el-Mâide 5/73.

6 Sâd 38/4.

7 el-Câsiye 45/24.

8 el-Kehf 18/36.

9 Sebe 34/ 3.

ifadelere yer verilmekte ve dolayısıyla bu sözleri söylemenin küfür, söyleyenlerin de kâfir olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Hadislerde de elfâz-ı küfür olarak telakkî edilebilecek sözlere yer verildiği ve Hz. Peygamber'in bu tür söz ve davranışlara karşı Müslümanlara uyarılarda bulunduğu görülmektedir. Kâhin veya arrâfa gidip söylediklerini ve verdikleri haberleri tasdik etmek,¹⁰ Müslüman kardeşine kâfir diye hitap etmek,¹¹ küfre rıza göstermek¹² ve Kur'ân hakkında tartışmak¹³ gibi davranışlar hadislerde elfâz-ı küfür kapsamında değerlendirilir.¹⁴ Ancak bu rivayetlere rağmen Hz. Peygamber'in herhangi bir kişi veya grubu tekfir ettiği vaki değildir. Tam aksine Hz. Peygamber Medine döneminde Müslümanlar arasında münafıkların bulunduğunu bilmesine rağmen bu kimseleri tekfir etmemiştir.¹⁵

Diğer taraftan elfâz-ı küfür kavramı, tekfir konusu ile ilgili bir mesele olup, bu kabil sözleri sarf etmek tekfir gerekçesi olarak kabul edilmektedir. İslâm tarihinde tekfir meselesi, ilk defa Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra vukû bulan siyâsî tartışmalar bağlamında gündeme gelmiş ve Hariciler tarafından muhaliflerine karşı sistematik bir şekilde kullanılmıştır.¹⁶ Josef van Ess, Haricilerin başlangıçta tekfir konusunda çok kaba ve acımasız olduklarını, ancak bu sert tutumun belli bir dönemi kapsadığı ve onların tekfir anlayışlarının da zaman içerisinde yumuşadığına işaret etmektedir.¹⁷ Ancak Haricilerle başlayan tekfir meselesinin, zaman içerisinde İslâm toplumunun birlikteliğini zedeleyen büyük bir problem haline dönüştüğü acı bir gerçektir. Bu probleme işaret eden İzutsu, tekfirin, Hariciler tarafından muhaliflerine karşı ortaya konulan siyâsî bir yol olduğunu söyledikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Artık tekfir kapısı sonuna kadar açıldı. Kapı açılınca da kimin nereye kadar gideceğinin ve nerede duracağını bir ölçüsü olamazdı. Bu nedenle de hiç olmadık yerde birisi Müslüman kardeşini göstererek onu kâfir yada müşrik olarak ilan edebilirdi.”¹⁸

İzutsu'nun da ifade ettiği gibi Haricilerin öncülük ettiği ve ilk dönem siyâsî ihtilaflardan beslenen tekfir meselesi, mezheplerin teşekkülü ile birlikte farklı

10 Ebû Dâvûd, “Tıb”, 21; İbn Mâce, “Tahâret”, 122; Tirmizî, “Tahâret”, 102.

11 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 18; Buhârî, “Eymân”, 7; “Edeb”, 73.

12 Müslim, “Fezâilü's-Sahâbe”, 161.

13 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 258.

14 Kılavuz, a.g.m., s. 26.

15 Yusuf Şevki Yavuz, “Tekfir”, *DİA*, c. 40, s. 351.

16 Ahmet Akbulut, “Haricilik Siyasi Düşüncesinin İtikadileşmesi”, *AÜİFD*, c. 31, sy. 2 (1989), s. 338.

17 Josef van Ess, *Der Eine und Das Andere: Beobachtungen an İslâmischen häresiographischen Texten*, Berlin: de Gruyter, 2011, c. 2, s. 1285.

18 Toshihiko İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1984, s. 29.

bir boyut kazanmış ve mezhep mensupları bir çok konuda muhaliflerini tekfir etmeye yönelmişlerdir.¹⁹ Hatta aynı mezhebe mensup âlimler arasındaki görüş farklılıkları ve ihtilaflar bile tekfir konusu haline getirilmiştir.²⁰ Tekfirin bu şekilde sorumsuzca kullanılmasının başta İmam Gazzâlî olmak üzere İslâm âlimlerini rahatsız ettiği, kaleme aldıkları eserlerden anlaşılmaktadır. Nitekim Gazzâlî'nin bizzat kendisinin Bâtınîleri ve üç meselede de filozofları tekfir eden eserler kaleme almasına rağmen, öncelikle *el-İktisad fi'l-İtikad*²¹ adlı eserinin son bölümünde daha sonra da *Faysalî't-tefrika* adlı eserinde, tekfirden olabildiğince sakındıran daha sınırlı bir tekfir teorisi ortaya koyduğu görülmektedir.²² Buna göre, Gazzâlî için tekfirin temel kriteri; Hz. Peygamber'i ve onun Allah'tan getirmiş olduğu vahyi yalanlamaktır.²³

İslâm düşünce tarihinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülen tekfir meselesi ile ilgili İslâm âlimleri tarafından ilk dönemlerden itibaren özellikle bir grubu veya bir düşünceyi tekfir etmek için eserler telif edildiği, ayrıca konunun kelâm kitaplarının ilgili bölümlerinde ele alındığı görülmektedir. Tekfir meselesi akideyle ilgili bir konu olarak telakki edilmesine rağmen -ki İmam Gazzâlî bunun fikhî bir mesele olduğunu belirtmektedir²⁴- tekfir edilen kişi mürted kabul edilmekte ve onun hakkında hukukî sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle konuya fıkıh kitaplarında da geniş bir şekilde yer verildiği ve "Müslümanın yapması küfür olan ve olmayan şeyler" başlığı altında ele alındığı görülmektedir. Zaman içerisinde ise bu konu, herkesin söz konusu bu fıkıh kitaplarına ulaşma imkanı olmadığından müstakil risaleler şeklinde kaleme alınmaya başlanmıştır. Çünkü küfrü gerektiren sözler doğrudan Müslümanların imanını hedef alan bir konudur. Bundan dolayı bazı İslâm âlimlerinin, konunun önemine vurgu yapmak ve Müslümanları, söyleyecekleri sözler ve yapacakları davranışlar konusunda uyararak için bu konuya büyük bir önem atfettikleri ve bu hususta müstakil risaleler telif ettikleri görülmektedir. Nitekim bunlardan Bedr er-Reşid (ö. 768/1366) elfaz-ı küfür literatürü içerisinde önemli bir yere sahip olan eserini kaleme alma gerekçesini açıklarken, sadece avâmın değil havastan kabul edilen ve fetva verme makamında bulunan kimselerin de küfrü gerektiren lafızları telaffuz ettiklerine şahit olduğunu, elinde

19 Yavuz, a.g.m., s. 351; van Ess, a.g.e., s. 1285.

20 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Faysalî't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendeka*, haz. Süleyman Dünya, Kahire: Dâr İhyâ el-Kütüb el-Arabiyye, 1961, s. 175; Yavuz, a.g.m., s. 352.

21 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İtikadda Orta Yol*, çev. Osman Demir, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014, s. 199-207.

22 Griffel tarafından Gazzâlî'nin bu teorisi, İslâm dini içerisinde yer alan farklı düşünce ve inançlara karşı sabrın ölçüsünü ortaya koyduğu için "tolerans teorisi" olarak isimlendirilmektedir. Frank Griffel, *Apostasie und Toleranz im Islam*, Köln: Brill, 2000, s. 306.

23 Gazzâlî, *Faysalî't-tefrika*, s. 175.

24 Gazzâlî, *İtikadda Orta Yol*, s. 199.

katî deliller bulunmadığından onları uyaramadığını, ancak müctehidlerin bu konudaki görüşlerine muttali olduktan sonra söz konusu eserini kaleme aldığını ifade etmektedir.²⁵ Ayrıca İslâm âlimlerinin, yazdıkları bu eserlerle iman küfür sınırını belirlemeyi ve özellikle de İslâmî değerlerin yozlaşmasının önüne geçmeyi amaçladıkları anlaşılmaktadır.²⁶

İmanî bir mesele olması hasebiyle bu konuya özel bir önem atfedilmesi, mezhepler arası ve mezhep içi tekfir furçasında da görüldüğü gibi, bazı aşırılıkları da beraberinde getirmiştir. Nitekim konu ile ilgili eserlerde küfür gerektiren sözlerin ayrıntılı bir şekilde listesi çıkarılırken çok defa zorlama tevellere başvurulduğu ve kabul edilmesi güç bazı subjektif yorumlarla tekfirde ileri gidildiği görülmektedir.²⁷ Hatta bu eserlerde şekilciliğin ön plana çıkartılarak, sözün bağlamına ve söyleyenin niyetine bakılmaksızın zaman zaman çok kolay bir şekilde küfür/kâfir hükmünün verildiği de dikkati çekmektedir.

Ancak konu ile ilgili eserlerde rastlanılan bu aşırılıklara rağmen, meselenin hemen her dönemde güncelliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Nitekim farklı dönemlerde kaleme alınan eserler de bunun en önemli kanıtı niteliğindedir. Günümüzde konuyu inceleyen Kılavuz, “zarûrât-ı dîniyye ile ilgili olan ve adeta slogan haline getirilen bazı ifadelerin önemini hala korumakta olduğu” tespitini yapmakta; “Kur’ân’ı sadece Araplar’a mahsus bir kitap sayan”, “Kur’ân’ı Hz. Muhammed’in kendi eseri ve felsefesi olarak gören”, “İslâmiyet’in veya şeriâtın çağdışı bir sistem olduğunu iddia eden” vb. küfür gerektiren güncel ifadeleri de bu duruma örnek olarak zikretmektedir.²⁸

Osmanlı’da Öne Çıkan Elfâz-ı Küfür Eserleri

Elfâz-ı küfür tarzındaki eserlerin genellikle Hanefî geleneğe mensup âlimler tarafından kaleme alındığı görülmektedir.²⁹ Özellikle Osmanlı döneminde bu eserler rağbet görmüş ve birçok Osmanlı âlimi tarafından konu ile ilgili müstakil risaleler yazılmıştır. Nitekim konuya dair başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak

25 Ali el-Kârî, *Şerhü'l-İmam Ali el-Kârî ala kitâbi elfâzi'l-küfr*, thk. Tayyib b. Ömer Hüseyin Şin-ki, Riyad: Dârü'l-Fazile, 2002, s. 23.

26 Kılavuz, a.g.m., s. 27.

27 Kılavuz, a.g.m., s. 27.

28 Kılavuz, a.g.m., s. 27.

29 Diğer mezheplere mensup âlimler tarafından da konu ile ilgili müstakil eserlerin yazıldığı görülmektedir. Bu konuda tespit edebildiğimiz nadir örneklerden biri Şafîî mezhebine mensup olduğu bilinen İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567)'nin *el-İlâm bi kavâti'l-İslâm* adlı eseridir. Muhammed Abdurrahman Hammis tarafından *el-Câmi' fi elfâzi'l-küfr* adlı eser içerisinde neşredilen bu eserde el-Heytemî, Şafîî mezhebini esas almasına rağmen diğer üç mezhebin görüşlerine de yer vermektedir. Bu yönüyle de bu eser Hanefî ulema tarafından yazılan eserlerden farklılık arz etmektedir. Çünkü tanıttığımız eserlerde de görüleceği üzere Hanefî ulemâ tarafından yazılan eserler sadece Hanefî mezhebini esas alınarak yazılmıştır. İbn Hacer el-Heytemî, “el-İlâm bi kavâti'l-İslâm”, *el-Câmi' fi elfâzi'l-küfr*, thk. Muhammed Abdurrahman Hammis, Kuveyt: Dâru İläfi'd-Devliyye, 1999, s. 172-340.

üzere Anadolu'daki birçok kütüphanede farklı müelliflere ait çok sayıda eser bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu yazma eserlerden aynı müellife ait birçok nüshanın bulunduğunu da belirtmemiz gerekir. Bu çalışmamızda Osmanlı elfâz-ı küfür literatürüne ait önemli eserleri tanıtmayı amaçladık. Fakat şunu hemen belirtmemiz gerekir ki Osmanlı elfâz-ı küfür literatürüne ait eserlerin tamamı burada tanıtılan eserlerden ibaret değildir. Ancak bu literatürle ilgili genel bir değerlendirme imkanı sunabilmek için farklı dönemlerde yazılmış olan eserler, kronolojik sıra göz önünde bulundurularak tanıtılmıştır. Özellikle çalışmamızda elfâz-ı küfür literatürüne ait olan neşredilmemiş eserlere ağırlık verilmiş ve içerik olarak daha ayrıntılı tanıtılmıştır.³⁰

Osmanlı düşüncesini etkileyen elfâz-ı küfür alanında yazılmış ve birçoğu hala el yazması halinde olan önemli eserleri şöylece sıralamak mümkündür.

1. Bedr er-Reşid (ö. 768/1366), *Risâle fi elfâzi'l-küfr*³¹

Eserin müellifinin asıl ismi Muhammed b. İsmail b. Mahmud b. Muhammed'dir, fakat daha ziyade Bedr er-Reşid el-Hanefî künyesiyle tanınmaktadır.³² Yazar hakkında kaynaklarda ailesi, doğum tarihi, aldığı eğitim ve hocalarının kimler olduğuna dair ayrıntılı bilgilere yer verilmemektedir. Ancak "el-Hanefî" künyesinden dolayı bu mezhebe mensup bulunduğu ve dolayısıyla Hanefî fakîhi olduğu anlaşılmaktadır.³³ Ayrıca, "Reşid" nisbesi sebebiyle de onun Mısır'ın kuzeyinde İskenderiye yakınlarında, Nil nehrinin denize döküldüğü yerde bulunan Reşid Kasabası'ndan olduğu tahmin edilmektedir. Bedr er-Reşid isminin öne çıkmasını ve onun tanınmasını sağlayan en önemli husus ise kaleme almış olduğu *Risâle fi elfâzi'l-küfr* adlı risalesidir.³⁴

30 Elfâz-ı küfür literatürü ile ilgili eserlerin tahkik ve neşri ile alakalı burada zikretmemiz gereken önemli çalışmalardan biri Muhammed Abdurrahman Hammis'e ait *el-Câmi' fi elfâzi'l-küfr* adlı eseridir. Hammis bu eserinde elfâz-ı küfür literatürüne ait dört eseri birlikte neşretmektedir. Bunlar, Bedr er-Reşid'in *Elfâzu'l-küfr*, İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-İlâm bi kavâitü'l-İslâm*, Kasım b. Selâhaddîn el-Hanefî (ö. 1109/1698)'nin *Risale fi elfâzi'l-küfr* ile Tâceddîn Ebu'l-Meâlî Mesûd b. Ahmed el-Hanefî (ö. ?)'nin *Risale fi elfâzi'l-küfr* adlı eserleridir. Muhammed Abdurrahman Hammis, *el-Câmi' fi elfâzi'l-küfr*, Kuveyt: Dâru İläfî'd-Devliyye, 1999.

31 Kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan bu eser, ilki 1991 yılında müstakil bir eser olarak, ikincisi de 1999 yılında *el-Câmi' fi elfâzi'l-küfr* adlı eserin içerisinde olmak üzere iki defa tahkikli olarak neşredilmiştir. Bkz. Muhammed b. İsmail b. Mahmud b. Muhammed Bedr er-Reşid, *Tezhibu risâleti'l-Bedri'r-Reşid fi elfâzi'l-mükeffirât*, Beyrut: Müessesât Nâdir, 1991; "Elfâzu'l-küfr", *el-Câmi' fi elfâzi'l-küfr*, thk. Muhammed Abdurrahman Hammis, Kuveyt: Dâru İläfî'd-Devliyye, 1999, s. 6-154.

32 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. 2, s. 1396; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim li-eshur'r-ricâl ve'n-nisâ*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1990, c. 4, s. 37; Carl Brockelmann, *GAL*, c. 2, s. 88.

33 Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 1396.

34 Tayyib b. Ömer Hüseyin Şinkitî, *Şerhu'l-İmâm Ali el-Kârî alâ kitâbi elfâzi'l-küfr*, Riyad: Dârü'l-Fazîle, 2002, s. 28, dipnot 1.

Bedr er-Reşid bu eserde küfrü gerektiren sözleri, eseri kaleme aldığı dönemin ruhuna uygun olarak doğrudan Kur'ân ve sünnetten hareketle değil de daha önce yazılmış olan muteber Hanefî fıkıh ve fetva kitaplarına dayanarak ortaya koymuştur. Nitekim Bedr er-Reşid ve eseri hakkında çok kısa bilgi veren Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) de eserin muteber kaynaklara dayanarak yazıldığını ifade etmektedir.³⁵ Müellif fetva kitaplarından derlediği bu eserde küfrü gerektiren söz ve ifadeleri dört başlık altında ele almaktadır:

1. Kur'ân ve namazla ilgili küfrü gerektiren sözler.
2. İlim ve âlim³⁶ ile ilgili küfrü gerektiren sözler.
3. Sarîh olarak veya kinâye ile küfrü gerektiren sözler.
4. Hastalık, ölüm ve kıyamet ile ilgili küfrü gerektiren sözler.³⁷

35 Kaynaklarda ona ait başka bir eserden de söz edilmemektedir.

36 Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1396.

Elfâz-ı küfr ile ilgili eserlerin fıkıh ve fetva literatürünün bir sonucu olduğunu göstermesi bakımından burada yazarın alıntı yaptığı eserleri zikretmenin uygun olacağını düşünüyoruz.

- 1- *Kitâbu'l-muhît*, muhtemelen Burhâneddin Mahmud b. Tâceddin Ahmed b. Sadrişşerîa el-Hanefî (ö. 616/1219)'in eseridir.
- 2- *Kitâbu'l-kâmil fi'l-fetâvâ*, muhtemelen Hüsameddin Mahmud b. Osman b. Muhammed el-Ulyâbâdî es-Semerkandî (ö. 628/1230)'nin eseridir. Hk. bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1381.
- 3- Tâhir b. Ahmed b. Abdurrahman el-Buharî el-Hanefî (ö. 542/1147), *Hulâsâtü'l-fetâvâ*, hk. bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 718.
- 4- Zahiruddin Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 619), *el-Fetâvâ'z-zahîriyye*, hk. bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1226.
- 5- Tâhir Kâsım b. Ahmed el-Ensârî el-Harezmi (ö. 771), *Kitâbu Cevâhiru'l-fıkıh*, hk. bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 515.
- 6- Burhaneddin Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz (ö. 616), *Tetimmetü'l-fetâvâ*, hk. bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 343-344.
- 7- Muhammed b. İbrahim el-Husayrî el-Hanefî (ö. 619), *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*, hk. bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 624-625.
- 8- Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacri el-Mısri et-Tahâvî (ö. 321/933), *Şerhu't-Tahâvî*, Bu eser *Câmiu'l-kebîr*'in birçok şerhinden biridir. Hk. bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 567.
- 9- Hüsameddin Ömer b. Abdulazîz (ö. 536), *el-Fetâvâ's-suğrâ*, hk. bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1224-25.
- 10- Ebû'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196), *Fetâvâ Kâdîhan*,
- 11- Ebû Bekir Ali b. Miskeveyh (ö. 421), *Kitâbu Fevzü'n-necât*, hk. bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zü'nûn*, c. 2, s. 1227.
- 12- Nâsuriddin Muhammed b. Yunus es-Semerkandî (ö. 556), *el-Mültekât*, hk. bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1813.
- 13- Ebû'l-Muin en-Nesefî (ö. 508), *Kitâbu Bahri'l-keâm*, hk. bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1224-25.

37 Burada ilim ve âlimle kastedilen İslâmî ilimler ve bu ilimlerle meşgul olan İslâm âlimleridir.

Bu eserin Osmanlı düşünce dünyasında önemli bir etkiye sahip olduğu ayrıca bu dönemde elfâz-ı küfür konusunda en önemli müracaat kaynağını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere Osmanlı coğrafyasına yayılmış bulunan çok sayıda nüshasının olması bunun en önemli kanıtı niteliğindedir. Ayrıca bu eser üzerine Ali el-Kârî (ö.1014/1605)³⁸ ve Akovalızâde Hâtem Ahmed b. Osman (ö. 1168/1754)³⁹ tarafından şerh yazılmış ve bunlardan Ali el-Kârî'nin şerhi Tarikatçı Emir Mustafa b. Abdullah el-Osmancıkî (ö.1143/1730?)⁴⁰ tarafından Türkçeye (Osmanlıcaya) tercüme edilmiştir.

Diğer taraftan Bedr er-Reşid'in bu eserin kütüphane kayıtlarında sehven başka âlimlere de nisbet edildiği görülmektedir. Bu duruma örnek olarak Birgivi Mehmed Efendi⁴¹ (ö. 981/1573)'ye atfedilen *Risâle fi elfâzi'l-küfür*⁴² adlı eser gösterilebilir. Nitekim kütüphane kataloglarında Birgivi Mehmed Efendi'ye atfedilen bu eserin ona ait olmadığı Mehmet Kaylı tarafından tespit edilmiştir. Kaylı, Birgivi Mehmed Efendi'nin eserlerinin yazma nüshaları üzerine yaptığı yüksek lisans tezinde bu eserin Bedr er-Reşid'e ait olan ve kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan eserin bir kopyası olduğunu ve sehven Birgivi Mehmed Efendi'ye atfedildiğini ifade etmektedir.⁴³ Ancak Birgivi Mehmed Efendi'nin bu isimde bir eseri olmasa da, o, *Vasiyetname* adlı eserinin bir bölümünü elfaz-ı küfür konusuna ayırmış ve konu ile ilgili görüş ve düşüncelerini burada ifade etmiştir.⁴⁴

Yine Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi 1447 nolu katalogda İbn Kutluboğa⁴⁵ (ö. 879/1474)'ya nisbet edilen *Risâle Kasım b. Kutluboğa fi elfâzi'l-*

38 Hem eserin kendisinin hem de bu esere Ali el-Kârî'nin yazmış olduğu şerhin matbu baskısı bulunduğu için eserin içeriği ile ilgili geniş ayrıntıya yer verilmedi.

39 Kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan bu eser, Tayyib b. Ömer Hüseyin Şinkiti tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Bkz. *Şerhu'l-İmam Ali el-Kârî ala kitâbi elfâzi'l-küfür*, Riyad: Dârü'l-Fazile, 2002.

40 Akovalızâde Hâtem Ahmed b. Osman, *Şerhu Risâlei Bedri'r-Reşid fi elfâzi'l-küfür*, Nuruosmaniye Ktp., no. 2152, vr. 1-19.

41 Tarikatçı Emir Mustafa b. Abdullah el-Osmancıkî, *Tercüme-i Şerhi elfâzi'l-küfür li-Ali el-Kârî*, Süleymaniye Ktp., Dârülmünevi, no. 147, vr. 1-143; Fatih, no. 3168, vr. 1-92. Ayrıca Tarikatçı Emir Mustafa b. Abdullah el-Osmancıkî'nin vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Kâtib Çelebi 1160 tarihini (bkz. *Keşfü'z-zünûn*, c. 1, s. 1112) Bağdâdî 1186 tarihini (bkz. *Hediyetü'l-ârifîn*, c. 2, s. 452), Bursalı Mehmed Tahir ise 1143 tarihini vermekte (bkz. *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 349) ve kataloglarda da bu tarih kullanılmaktadır.

42 Hayatı hakkında bkz. Emrullah Yüksel, "Birgivi", *DİA*, c. 6, s. 191-194; Huriye Martı, *Birgivi Mehmet Efendi: Hayatı, Eserleri ve Fikir Dünyası*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.

43 Gelibolulu Tahir Efendi 56, vr. 88b-105a; Hamidiye 1459, vr. 66a-74b. Kaylı tarafından Birgivi Mehmed Efendiye yanlışlıkla atfedildiği tespit edilen bu iki nüshanın dışında, yine yanlışlıkla ona atfedilen başka bir nüsha daha bulunmaktadır: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 1047/33, vr. 158a-167a.

44 Mehmet Kaylı, "A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's (d. 981/1573) Works and Their Dissemination in Manuscript Form", Yüksek Lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010, s. 88 vd.

45 Bkz. Kadızade İstanbûlî Ahmed b. Muhammed Emin, *Birgivi Vasiyetnamesinin Şerhi*,

*küfr*⁴⁶ adlı eserin de yaptığımız karşılaştırma sonucunda Bedr er-Reşid'e ait olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle bu eserin de yanlışlıkla İbn Kutluboğa'ya atfedildiği anlaşılmaktadır.

2. Ahîzâde Yusuf Efendi (ö. 905/1500), *Hedîyyetü'l-mehdiyyîn* (ya da *Hedîyyetü'l-mühîtedîn*)⁴⁷

Ahî Çelebi olarak tanınan Yusuf b. Cüneyd aslen Tokatlıdır. Ahmed Kırîmî, Molla Selâhaddin ve Molla Hüsrev (ö. 885/1480)'den ders alarak eğitimini tamamlayan Ahî Çelebi, Bursa, Edirne ve İstanbul'daki çeşitli medreselerde müderrislik görevinde bulundu. Son olarak görev yaptığı Sahn-ı Semân Medresesinde müderrislik görevini sürdürürken İstanbul'da vefat etti ve yaptırmış olduğu Ahîzâde Camii hazîresine defnedildi.⁴⁸

Ahî Çelebi, *Hedîyyetü'l-mehdiyyîn* adlı eserin girişinde bu eserin, Vezîriâzam Atik Ali Paşa'nın (ö. 917/1511)⁴⁹ İslâm dininin esasları olan ehl-i hak ve yakîn itikadının özünün ve Müslümanı kâfir, kâfiri de Müslüman yapan hususların açıklanması yönündeki talebi üzerine ona ithafen kaleme alındığını ifade etmektedir.⁵⁰ Ahî Çelebi, bu amaca uygun olarak eserinin ikinci bölümünü beş alt başlıktan oluşan iki ana bölüm halinde tertip etmiştir:

1. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadının açıklanması ile ilgili bölüm
2. Beş alt bölümden oluşan ikinci bölüm
 - 2.1. Kâfiri Müslüman yapan ve yapmayan hususlar
 - 2.2. Müslümanlardan ve kâfirlerden vârid olan sebbetme ve sebbin hükmü ile ilgili hususlar
 - 2.2.1. Hz. Peygamber (sav)'i ya da peygamberlerden herhangi birini hafife almak ittifakla küfürdür.
 - 2.2.2. Müslümanın sebbi ile ilgili hususlar
 - 2.2.3. Zimmînin sebbi ile ilgili hususlar
 - 2.3. Müslümandan sadır olan ve küfür olup olmadığı konusunda ittifak ve ihtilaf olan söz ve davranışları ile ilgili hususlar
 - 2.3.1. Mukaddime
 - 2.3.2. Küfür olduğu konusunda ittifak bulunan sözler
 - 2.3.2.1. Allah Teâlâ hakkındaki sözler

sadeleştiren A. Faruk Meyan, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1980, s. 200-220.

46 Hayatı hakkında bkz. Talat Sakallı, "İbn Kutluboğa", *DİA*, c. 20, s. 152-154.

47 Beyazıt Devlet K. Veliyüddin Efendi 1447, vr. 176a-189b.

48 Ahîzâde Yusuf Efendi, *Hedîyyetü'l-mehdiyyîn*, İstanbul: İhlas Vakfı, 2002.

49 Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, nşr. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, İstanbul, 1972, c. 1, s. 463; Halit Ünal, "Ahîzâde Yusuf Efendi", *DİA*, c. 1, s. 549.

50 Hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Atik Ali Paşa", *DİA*, c. 4, s. 64-65.

- 2.3.2.2. Peygamberler hakkındaki sözler
- 2.3.2.3. Şer'î emirlerin inkarı ile ilgili sözler
- 2.3.2.4. Melekler hakkındaki sözler
- 2.3.2.5. Kur'ân hakkındaki sözler
- 2.3.2.6. Namaz, Zekat ve Oruçla ilgili sözler
- 2.3.2.7. Zikirle ilgili sözler
- 2.3.2.8. Ahiretle ilgili sözler
- 2.3.2.9. Emri bi'l-ma'rûf nehî ani'l-münker, helal ve haram ile ilgili sözler
- 2.3.2.10. İlim, âlim, iyiler ve salihlerle ilgili sözler
- 2.3.3. Küfür olduğu konusunda ihtilaf bulunan sözler
- 2.3.4. Hata olan ve sadece istiğfar gerektiren sözler
- 2.3.5. Asla küfür gerektirmeyen ve hatalı sözlere de dahil olmayan şüpheli sözler
- 2.4. Kazf cezası ile ilgili bölüm
- 2.5. Kerahiyyât ile ilgili bölüm
- 3. Hâtîme: Av ve hayvan kesimi ile ilgili hususlar

Ahî Çelebi, yukarıda da görüldüğü gibi eserini sadece küfür gerektiren sözlerle ve bunlara ait hükümlerle sınırlamamış, girişte kısa da olsa Ehl-i sünnet itikadını izah etmiş ve sebb-i nebî meselesine geniş bir yer ayırmıştır. Elfâz-ı küfürle ilgili meseleleri ele aldıktan sonra kazif cezası ile ilgili hükümleri ayrıntılı olarak açıklamış ve kerâhiyyâtla ilgili bölümün altında da yeme-içme ile ilgili hususlardan gıybete kadar birçok konuyu incelemiştir. Sonuç bölümünde ise av ve hayvan kesimi ile ilgili meseleler izah edilmiştir.⁵¹

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda eserin itikadî konuları ve elfâz-ı küfürle ilgili meseleleri merkeze alarak müminleri yanlış söz ve davranışlardan sakındıran ve doğru yola sevk etmeyi amaçlayan bir "ilmihal" niteliği taşıdığı söylenebilir.

3. Ebû Ali Çelebi (ö. ?), *Risâle fî beyâni elfâzi'l-küfr*⁵²

Hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmayan Ebû Ali Çelebi ele alacağımız *Risâle fî beyâni elfâzi'l-küfr* adlı eserinde açıkça ifade ettiği üzere Mehmed b. Kutbüddin İznikî (ö. 885/1480)'nin öğrencisidir.⁵³ Yine risaleden öğrendiğimiz kadarıyla Şehzade

51 Ahizâde Yusuf Efendi, *Hediyetü'l-mehdiyyîn*, s. 3.

52 Eserin matbu baskısı bulunduğundan, içerik hakkında ayrıntılı analiz yerine genel bilgi verilmiştir. Eserin içeriğiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahizâde Yusuf Efendi, *Hediyetü'l-mehdiyyîn*, İstanbul: İhlas Vakfı, 2002.

53 Çalışmamızda esas aldığımız nüsha: Ebû Ali Çelebi, *Risâle fî beyâni elfâzi'l-küfr*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, no. 2263, vr. 1-30. Eserin diğer nüshası ise, Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa,

Korkut'un Sancakbeyi olduğu dönemde yaşamıştır. Çünkü söz konusu risaleyi ona ithaf etmektedir.⁵⁴ Şehzade Korkut'un 1513 tarihinde vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda XVI. yüzyılın başlarında hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Ali Çelebi, eseri iki ana bölüm halinde telif ettiğini, ikinci bölümü ise on beş alt bölüme ayırdığını ifade etmektedir:

1. Elfâz-ı küfüre dair usul ve esaslar ile ilgili bölüm.
2. Elfâz-ı küfüre dair örnekler ile ilgili bölüm.
 1. Küfürden korunma ile ilgili bölüm.
 2. Allah Teâla hakkında küfrü gerektiren sözler ile ilgili bölüm.
 3. Sebb-i nebî ile ilgili bölüm.
 4. Küfür, yani "ey kâfir" diyerek bir başkasına sövme ile ilgili bölüm.
 5. Kocanın veya kadının mürted olması ile ilgili bölüm.
 6. Kâfir şapkası (*kalansuve*) giyme ile ilgili bölüm.
 7. Başkasının küfrü için beddua etme ile ilgili bölüm.
 8. Nevruz ile ilgili bölüm.
 9. Allah adına yalan yere yapılan yemin ile ilgili bölüm.
 10. Küfre zorlanma ile ilgili bölüm.
 11. Müslüman olmak için gelen kimsenin reddedilmesi veya talebinin geciktirilmesi ya da başkasına yönlendirilmesi ile ilgili bölüm.
 12. İlimin ve âlimlerin hafife alınması ile ilgili bölüm.
 13. Kur'ân ve namaz ile ilgili bölüm.
 14. Gayb ile ilgili bölüm.
 15. Farklı meseleler ile ilgili bölüm.

Ebû Ali Çelebi, eserine babası Muhammed b. Kutbüddin İznikî'den tekfirin usul ve esasına dair uzunca bir alıntı yaparak başlar. Onun aktardığına göre, babası Kutbüddin İznikî'nin tekfirle ilgili temel görüşü şudur: Ehl-i kible "Lâ ilâhe illallah Muhammed rasûlüllah" demeye devam ettiği ve buna muarız bir tutum sergilemediği sürece tekfir edilemez. Yine Kutbüddin İznikî'ye göre, sübûtu ve delâleti katî bir nas ile sabit olan şer'î bir hükmü inkâr/tezkîb veya tahfîf ya da sübûtu ve delâleti katî bir nas ile sabit olan helali haram, haramı da helal kabul etmek ve küfre rıza göstermek küfürdür. Ehl-i kibleden bir kimse bunların dışındaki bir şey ile tekfir edilemez. Ayrıca Kutbüddin İznikî bu kanaatini Hz. Peygamber (s.a.v)'den ve İmâm-ı Âzam Ebû Hanife (ö. 150/767)'den aktardığı rivayetlerle desteklemektedir.⁵⁵

no. 312, vr. 238-248.

54 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 2a-b, 5b; krş. Reşat Öngören, "Kutbüddinzade İznikî", *DİA*, c. 26, s. 489.

55 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 2a; krş. Öngören, *a.g.m.*, s. 489.

Ebû Ali Çelebi, babasından yaptığı bu alıntının ardından babasının düşüncesi istikametinde kendi görüşlerini, başka kaynaklardan yaptığı alıntularla da destekleyerek aktarmaktadır. Örneğin o, haber-i vâhidle sabit olan bir haramı helal kabul eden kimsenin tekfir edilemeyeceğini özellikle vurgulamaktadır.⁵⁶ Yine Ebû Ali Çelebi, küfrü gerektiren bir mesele hakkında farklı görüşler bulunduğu anda esas olanın küfürle itham etmekten sakınılması gerektiğini vurgulayarak şu tespiti yapmaktadır:

“Tercihe şayan olan, tekfir edilmeme yönündeki görüşü tercih etmektedir. Ancak küfrü gerektiren şey sarîh/ açık ise te'vil veya başka bir şey de küfrü gerektiren sözü söyleyen kimseye fayda vermez.”⁵⁷

Ayrıca o, Müslüman bir kimsenin sabah akşam dua okuyarak küfürden korunması gerektiğini belirterek Hz. Peygamberin Hz. Ebû Bekir'e öğrettiğini ifade ettiği şu duayı aktarmaktadır:

“Allah'ım bilerek sana şirk koştuktan sana sığınırım ve bilmeyerek yaptığım şeylerden dolayı da senden bağışlanma diliyorum, çünkü sen herşeyi bilersin.”⁵⁸

Söylediği sözün küfür olduğunu bilmeyen bir kimse âlimlerin çoğuna göre kâfir olur. Çünkü cehalet mazeret olarak kabul edilmez. Ancak bazı âlimlere göre, söylediği sözün küfür olduğunu bilmemek mazeret olarak kabul edilir ve tekfir edilmez. Hata ile elfâz-ı küfürden birini telaffuz eden kimse ittifakla tekfir edilmez. Fakat tövbe edip bu hatasından dönmesi gerekir, hatta bazı âlimlere göre ihtiyaten tecdîdi iman ve tecdîdi nikahı da yerine getirmelidir.⁵⁹ Diğer taraftan küfrü gerektiren bir sözü istihfaf, istihzâ ve mizah kastıyla telaffuz ederse ittifakla kâfir olur.⁶⁰ Ayrıca yanında elfâz-ı küfür telaffuz edildiğinde buna gülen kimse de kâfir olur, ancak söylenen sözün gülünecek bir şey olması hasebiyle zarureten gülerse kâfir olmaz.⁶¹

Tekfirin usul ve esaslarını teorik olarak belirlerken yani tekfirin felsefesini yaparken dikkatli davrandığı görülen Ebû Ali Çelebi, sıra konuya dair ayrıntılı örneklere gelince, ortaya koyduğu usul ve esaslara riayet etmeksizin daha önceki fetva kitaplarında bulunan elfâz-ı küfür örneklerini aynen aktarmaktadır. Örneğin Bezzâzî'den (ö. 827/1424) şunu nakletmektedir:

“Eğer bir kimse, haram olan bir şeyi mükafat umarak fakire tasadduk ederse kâfir olur, fakir de bunu bilerek ona dua ederse o da kâfir

56 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 2b-3a.

57 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 3b.

58 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 5b.-6a.

59 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 5a-b. Bu duayı babası Kutbüddin İznîkî'nin *Kitâbü'd-da'avât* adlı eserinden aktardığını ifade etmektedir.

60 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 7a-b.

61 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 7b.

olur.”⁶²

Ebû Ali Çelebi, Bezzâzî, Kâdîhan (ö. 592/1196) gibi Hanefî fıkıh kitaplarından, önde gelen Hanefî âlimlerinden ve Bedr er-Reşid’in elfâz-ı küfürle ilgili kaleme almış olduğu müstakil eserinden alıntılar yaparak her mesele ile ilgili birçok görüşe yer vermektedir. Bu nedenle, bazen bir mesele ile ilgili bir birine zıt görüşlere eserinde yer veren Ebû Ali Çelebi’nin, kendi görüşünü ya da tercih ettiği görüşü belirtmediği için onun hangi kanaatte olduğunu anlamak mümkün olmamaktadır.

Eserden seçtiğimiz tekfir ile ilgili hususlardan bazılarını şu şekilde aktarabiliriz:

Ulemânın genelinde gördüğümüz gibi Ebû Ali Çelebi de peygamberlere sebbetme meselesine özel önem vermektedir. Bu nedenle, Hz. Muhammed (sav)’e veya peygamberlerden birine sebbetmenin küfür olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Zira böyle bir kimse tövbe etse bile had cezası olarak öldürülmesi gerekir. Ayrıca sarhoş bir kimse için de hüküm aynıdır, değişmez.⁶³

Bir kimse diğerine “ey kâfir” diye hitab eder ve muhatabı da susarsa, susan kimse bazı âlimlere göre kâfir olur. Yine Müslümana “ey kâfir” diye hitab eden kimse, bununla sövmeyi (*şetm*) kastediyorsa kâfir olmaz, fakat muhatabının itikaden kâfir olduğunu düşünerek söylüyorsa kâfir olur. Çünkü Müslümana “Ey kâfir” diye hitab eden kimse, İslâm dininin küfür olduğuna inanmıştır.⁶⁴ Ayrıca eşlerden biri Müslüman olan diğer eşine “Ey kâfir” diye hitab ederse kâfir olmaz çünkü bu örfte sövme anlamındadır.⁶⁵

Bezzâzî’den aktardığına göre, “kim bir Mecûsinin şapkasını (*kalensuve*) kafasının üzerine koyarsa kâfir olmaz. Çünkü o diliyle muvahhid kalbiyle tasdik edendir. Zira İmâm-ı Âzam’a göre, bir kimse imandan ancak girdiği kapıdan çıkar ve (imana) giriş de (dil ile) ikrar ve (kalp ile) tasdikdir. Bu ikisi bulunduğu sürece (hiç bir Müslüman) tekfir edilmez.” Ancak (Mecûsîlerin dinî) bir alameti olduğu için kâfir olacağı da söylenmiştir.⁶⁶

Haram olan bir şeyin helal olmasını temenni etme hususunda önemli bir ayrıma işaret ederek “Bir kimse, kendisine meşakkatli geldiği için şarabın haram olmamasını ya da Ramazan orucunun farz olmamasını temenni ederse kâfir olmaz, ancak zinanın ve haksız yere adam öldürmenin haram olmamasını temenni ederse kâfir olur, çünkü Allah Teâlâ bunları hikmete muvafık olarak

62 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 7b.

63 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 8b.

64 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 11a.

65 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 11b.

66 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 13a-b.

bütün dinlerde haram kılmıştır, kim de bu hikmetten çıkmak isterse Allah Teâlâ'nın hikmetsiz olarak hükmetmesini istemiş olur.”⁶⁷

Alacaklı borçlu olandan dirhemlerini isteyip “bana dünyada (dirhemlerimi) ver yoksa ahirette dirhem yoktur” der borçlu olan da “bana 10 dirhem daha ver, ahirette alırsın” derse kâfir olur. Çünkü bu sözler ahiretle ilgili husuları istihzâ etme ve hafife almaktır. Nitekim istihzâ ve istihfâf yalanlama emarelerindedir. Ancak bazılarının göre hafife alma katî bir delil ile sabit değilse, küfür değildir. Çünkü burada kıyameti yalanlama sarîh değildir.⁶⁸

4. İbn Kemal (ö. 940/1534), *Risâle fî elfâzi'l-küfr*⁶⁹

873/1469 tarihinde dünyaya gelen Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemal, dedesine nisbetle İbn Kemal ya da Kemalpaşazâde ismiyle bilinmektedir. Amasya'daki temel eğitiminin ardından ailesinin teşviki ile askerî sınıfa girerek II. Bayezid'in seferlerine katılmıştır. Yine bir sefer esnasında şahit olduğu bir hadise onun kariyerini ve hayat akışını değiştirmiştir. Taşköprizâde'nin anlattığına göre, sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa'nın meclisine gelen dönemin Filibe müderrisi Molla Lütfi (ö. 900/1495), dönemin ünlü komutanlarından Evrenesoğlu'nun üst tarafına oturmuştur. Bu olayın etkisiyle ulemânın ümerâyâ üstünlüğünü fark eden İbn Kemal, ilmiye sınıfına geçmeye karar vermiştir.

İbn Kemal, Molla Lütfi, Kastallânî Muslihüddin Mustafa (ö. 901/1495), Hatîpzâde Muhyiddin Efendi (ö. 901/1496) ve Müeyyedzâde Abdurrahmân Efendi (ö. 922/1516) gibi devrin önde gelen hocalarından ders aldıktan sonra çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Yavuz Sultan Selim döneminde Anadolu kazaskerliğine, Kanunî Sultan Süleyman döneminde de Zenbilli Ali Cemâli Efendi'nin (ö. 932/1526) vefatı üzerine Şeyhülislâmlığa getirilmiştir. XVI. yüzyıl Osmanlı ulemâ ve devlet adamları içerisinde önemli bir yere sahip olan ve farklı alanlarda çok sayıda eser kaleme almış olan İbn Kemal, 2 Şevval 940 (16 Nisan 1534) tarihinde Şeyhülislâmlık görevini sürdürürken vefat etmiştir.⁷⁰

67 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 17a.

68 Ebû Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 26b-27a.

69 Çalışmamızda esas aldığımız nüsha şudur; *Risâle fî elfâzi'l-küfr*, Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde, no. 677, vr. 169a-173b. Eserin başka nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, no. 3729; Ali N. Tarlan, no. 95, vr. 56b-60a; Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, no. 1599, vr. 133-136.

70 İbn Kemal'in biyografisi ile ilgili başlıca eserler: Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'maniyye*, nşr. Ahmed Suphi Furat, İstanbul, 1985, s. 277-279; Mehmed Mecdî, *Şekâik-i numaniyye tercümesi*, İstanbul, 1852, s. 381-85; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 352-5; Nihal Atsız, “Kemalpaşa-Oğlu'nun Eserleri”, *Şarkiyât Mecmuası*, sy. 6 (1966), s. 71-112; sy. 7 (1972), s. 83-135; R.C. Repp, *The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, London, 1986, s. 224-39; Şerafettin Turan, “Kemalpaşazade”, *DİA*, c. 25, s. 238-240.

İbn Kemal risaleye şu sözlerle başlıyor:

“Bil ki, kim itikâdî meselelerde küfrü gerektiren sözler söylerse şüphesiz o kâfir olur. Şayet söylediği sözün küfrü gerektiren sözlerden olmadığına inanır ancak ihtiyarî olarak bu sözü söylerse âlimlerin çoğunluğuna göre yine kâfir olur. Bu hususta cehalet özür olarak kabul edilmez ve cahillerin de küfrüne hükmedilir. (...) Sonra kim küfrü gerektiren bir söz söylerse amelleri boşa gider, (şayet tecdidi iman ederse) tıpkı yeni Müslüman olmuş kimse gibi olur ve eşler arasında ayrılık vukû bulur.”⁷¹

Görüldüğü üzere İbn Kemal, cehaleti bir mazeret olarak kabul etmemekte ve her Müslümanın küfrü gerektiren sözleri bilmesi gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Diğer taraftan İbn Kemal, küfür gerektiren bir söz söyledikten sonra tecdidi imanda bulunan kimsenin, eski amellerinin geri dönmeyeceğini ve tıpkı yeni Müslüman olmuş bir kimse gibi olacağını belirtmektedir. Ayrıca küfrü gerektiren bir söz söyleyen kimsenin nikahı geçersiz olacağından dolayı tecdid-i imandan sonra nikahını da yenilemesi gerekir. Fakat böyle bir kimse şeklen kelime-i şehadet getirip söylediğinden dönmez ise küfür onun üzerinden kalkmaz; onun eşi ile olan ilişkisi zinadır, bu haldeyken olan çocuğu da veled-i zinadır.

Kendi görüşlerini dolayısı ile de Hanefî mezhebinin görüşlerini bu şekilde ifade eden İbn Kemal, İslâm’daki düşünce zenginliğinden faydalanarak Müslümanların hayatını daha da kolaylaştıracak görüşlerin bulunduğu işaret mahiyetinde İmam Şafî (ö. 214/819)’nin bu konu ile ilgili sözünü aktarmaktadır:

“Kâfir olarak ölen bir kimsenin amelleri boşa gider. Ancak bir kimse küfürden pişmanlık duyar ve tecdîd-i imanda bulunursa (küfürden önce işlemiş olduğu iyi) amelleri boşa gitmez ve tecdîd-i nikaha gerek yoktur.”⁷²

İbn Kemal, görüş farklılığını daha açık bir şekilde izah edebilmek için şu müşahhas örneği vermektedir:

“Bir kimse vaktin namazını kıldıktan sonra (küfrü gerektiren söz söyleyerek) irtidat eder ve vakit çıkmadan tekrar Müslüman olursa bize göre kılmış olduğu bu namazı iade etmesi gerekir, fakat İmam Şafî’ye göre iade etmesi gerekmez.”⁷³ Ardından “denildi (kîle)” diyerek şu tespiti dile getirmektedir: “Şayet İmam Şafî’nin bu görüşü olmasaydı avamın çocuklarının çoğuna veled-i zina diye hükmedilirdi. Çünkü avamın ağızından küfür sözü eksik olmamaktadır.”⁷⁴

71 İbn Kemal, *Risâle fî elfâzi'l-küfr*, Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde, no. 677, vr. 169a.

72 İbn Kemal, *a.g.e.*, 169a.

73 İbn Kemal, *a.g.e.*, 169a.

74 İbn Kemal, *a.g.e.*, 169a-b.

İbn Kemal küfür gerektiren sözleri üç gruba ayırarak inceler:

1. İcma ile küfür gerektiren sözler.
2. Âlimler arasında küfür olup olmadığına ihtilaf bulunan sözler.
3. Küfür olmasından korkulan sözler.

Birinci bölüme, icma ile küfür gerektiren sözlerle ilgili örneklere geçmeden önce İbn Kemal, sadece küfür gerektiren sözleri söyleyen kimsenin değil, aynı zamanda bu sözleri güzel bularak gülen kimsenin de kâfir olacağını ifade ederek başlamaktadır.⁷⁵ Daha sonra Allah'ın zat, isim, sıfat ve emirleri ile ilgili küfür gerektiren sözleri ele almaktadır. Buna göre, Allah'ı layık olmadığı şekilde vasıflandıran, O'nun isim ve emirleri ile alay eden, va'd ve va'idini inkar eden kimse kâfir olur. Yine "Falan benim gözümde Allah'ın gözündeki Yahudi gibidir", Allah'a mekan izafe ederek "Allah âlem semasında veya arş üzerindedir", "Allah semadan ya da arş üzerinden bize bakıyor ve bizi görüyor", "Allah istemese de bu daha hayırlıdır", "o Allah'ın katında unutulmuştur", "Ben Allah'tan veya Peygamber'den veya Kur'ân'dan veya şeriattan veya İslâm'dan uzağım" demek küfürdür.⁷⁶ Ayrıca "yaratılmış olanları Allah'ın isim ve sıfatları ile vasıflandırmak" da küfürdür.⁷⁷

Kur'ân'ı hafife almak ve Kur'ân ayetlerini alay ve espri konusu haline getirmek de İbn Kemal'e göre küfürdür. Burada o, Kur'ân ayetlerinin alay konusu yapılması ile ilgili birçok örnek aktarmaktadır. Örneğin, Kur'ân okuyan birine istihzâ ile "ve'l-teffeti's-sâku bi's-sâk"⁷⁸ (bacakların birbirine dolandığı zaman) diyen kimse kâfir olur.⁷⁹ Ayrıca "Kur'ân'dan şüphe duymak",⁸⁰ "vahyi inkar ederek Kur'ân Cebrail'in sözüdür" demek de küfürdür.⁸¹

Melekleri ve peygamberleri tahkir eden ve istihzâ konusu yapan sözler de yine küfürdür. Bu meyanda, "ölüm meleğine küfretmek", "peygamberleri ayıplamak", "Eğer falanca Peygamber olsa ve bana şöyle emretse onu yapmam ve ona inanmam", "Peygamber insan mıdır yoksa cin midir, bilmiyorum" demek aynı şekilde küfürdür. Ayrıca İbn Kemal, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerini inkar ve istihzâ anlamına gelen sözlerin de küfür olduğu kanaatinde. Örneğin, onun "Benim minberimle kabrimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir"⁸² hadisi ile ilgili olarak "Ben o ikisini görüyorum fakat aralarındaki cenneti görmüyorum" diyen de kâfir olur.⁸³

75 İbn Kemal, *a.g.e.*, 169a.

76 İbn Kemal, *a.g.e.*, 169b.

77 İbn Kemal, *a.g.e.*, 172a.

78 Kıyame 75/29.

79 İbn Kemal, *a.g.e.*, 169b.

80 İbn Kemal, *a.g.e.*, 172a.

81 İbn Kemal, *a.g.e.*, 170a.

82 Buhârî, "Fadlu's-salât fî Mescidi Mekke ve'l-Medine", 5.

83 İbn Kemal, *a.g.e.*, 170a.

İbadetler, ezan ve kible ile ilgili inkâr ve tahkir edici sözler söylemek, haramı helal, helali de haram kabul etmek, ilmi ve ilim meclislerini tahkir etmek de yine küfürdür. “Haram bir şey yerken veya şarap içerken besmele çekmek”, “ezanı işittiğinde bu eşek sesidir”, “haram bana caizdir”, “keşke zina, livata ve zulüm haram olmasaydı” demek de küfürdür.⁸⁴

İtikadî mezhepler arasında ihtilaf konusu olan bazı meselelerin de İbn Kemal tarafından elfâz-ı küfür kategorisinde değerlendirildiği görülmektedir. Buna göre, “Allah kulun fiilini yaratmaz, kul kendi fiilini yaratır sonra onu yapar (*fealehû*)” diyen ya da “Allah’ın cennette göz (ayn) ile görüleceğini inkar eden” kâfir olur.⁸⁵

İbn Kemal ikinci bölümde ise âlimler arasında ihtilaf konusu olan elfâz-ı küfre örnekler vermektedir. “Senin bana zulmettiğin gibi Allah da sana zulmediyor”, “Allah bilir ben de bilirim”, “Allah senin ruhunu küfür üzere kabzetsin”, “Allah senin üzüntünü bilir benimkini bilmez” demek ve ayrıca “başkasının küfrüne rıza göstermek”, haram yedikten sonra “Elhamdülillah” demek, “Lâ ilâhe illallâh” demesi istendiğinde “Söylemem” demek, “Zekat ver” denilince “Hayır vermem demek”, işin uzmanı bir fakih “Mesele böyledir” dedikten sonra “Bu sefihlerin işidir” demek gibi sözler, bu gruba dahildir.⁸⁶

İbn Kemal üçüncü bölümde ise küfür olmasından korkulan sözleri örnekler vererek izah etmektedir. Buna göre, “Hz. Peygamber (s.a.v) ile aynı ismi taşıyan bir kimseye onun ismini zikrederek küfredip “ey z...nin oğlu” dese, salih bir kişi için “Onun yüzü bana domuz yüzü gibidir”, “Haram olsun helal olsun fark etmez, ben mal kazanmak istiyorum”, “Allah falancanın ömründen eksilttiği şeyi, senin ömrüne eklesin” dese o kimsenin küfründen korkulur.⁸⁷

Bu üç ana bölümün ardından İbn Kemal’in risalenin sonuna küfür değil hata ve kötü (*kabîh*) olan sözleri ihtiva eden iki kısa bölüm daha eklemiştir. O hata bölümünde bazı sözlerle ilgili niyeti ön plana çıkarmaktadır. Örneğin daha önce icma ile küfür olduğunu söylediği “Falan benim gözümde Allah’ın gözündeki Yahudi gibidir” sözünün, o kişinin davranışının kötü olduğunu anlatmak için kullandığında hata olarak kabul edileceğini ifade etmektedir. Ayrıca “Ya Rabbi bu zulümden razı olma”, “Ben Allah’ın işini yapıyorum Allah da benim işimi yapıyor” gibi sözler de hata olarak kabul edilmektedir.⁸⁸ Kabih olan sözler içinde ise “Bu işin Allah’tan ve senden dolayı olduğunu görüyorum” gibi sözler örnek olarak aktarılabilir. Ayrıca bu bölümde “sevap umarak bir âlimin veya zâhidin elini öpmek” de kerih bir davranış olarak zikredilmektedir.⁸⁹

84 İbn Kemal, *a.g.e.*, 170a.

85 İbn Kemal, *a.g.e.*, 172a.

86 İbn Kemal, *a.g.e.*, 172b-173a.

87 İbn Kemal, *a.g.e.*, 173a.

88 İbn Kemal, *a.g.e.*, 173a-b.

89 İbn Kemal, *a.g.e.*, 173b.

5. Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb (ö. ?), *Risâle fî elfâzi'l-küfr*⁹⁰

Hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulamadığımız el-Hatîb'in IX-X./XV-XVI. yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilmektedir.⁹¹ Müellif eserine, dilinden küfür sözü sâdır olan kimsenin kâfir olacağını, amellerinin boşa gideceğini, eşinin kendisine haram ve bu halde iken dünyaya gelen çocuğun da veled-i zina olacağını belirterek başlamaktadır. Daha sonra ise küfür sözünü söyleyen kimsenin nikahı ile ilgili hukukî durumunu ayrıntılı olarak açıklamaktadır.⁹²

İslâm dini mensuplarının dillerini küfür sözlerinden korumaları gerektiğini özellikle vurgulayan el-Hatîb, sakınılması gereken elfâz-ı küfrü de iki gruba ayırır:

1. Söylenmesi küfür olan sözler.
2. Küfür olmasından korkulan sözler.⁹³

el-Hatîb, eserini küfrü gerektiren sözlerle ilgili bu ayrıma göre tasnif etmemektedir. Diğer bir ifade ile eserin sistematik olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu iki gruba dahil olan ve önemli olduğunu düşündüğü sözleri de düzensiz bir şekilde ele alır. Eserle ilgili dikkat çekici diğer bir husus da aşağıda örneklerini vereceğimiz üzere, elfâz-ı küfürle ilgili zorlama te'villere yer verilmiş olmasıdır.

Eserden seçtiğimiz bazı örnekleri şu şekilde aktarabiliriz:

“Ehl-i İslâmdan bir kimse kendisine zulmeden zâlim bir kimseye
‘Sen bana zulmettin Allah da sana zulmetsin’ derse kâfir olur.”⁹⁴

“Ben Müslüman mıyım yoksa kâfir miyim bilmiyorum” diyen kimse
kâfir olur. Çünkü o kimse imanından şüphe etmektedir.”⁹⁵

90 Çalışmamızda esas aldığımız nüshalar şunlardır: *Risâle fî elfâzi'l-küfr*, Ankara Milli Ktp., Tokat Zile İl Halk Ktp. Koleksiyonu, no. 140/7, vr. 66b-71b; Ankara Milli Ktp. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Hlak Ktp. Koleksiyonu, no. 18018/2 vr. 141b-159a. Eserin başka nüshaları için bkz. Ankara Milli Ktp., no. 7058/2, vr. 116b-118b ve no. 5573, vr. 159b-165b; Ankara Milli Ktp. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Hlak Ktp. Koleksiyonu, no. 17964/2, vr. 149b-151b; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, no. 3697, vr. 153-155; Hacı Mahmud Efendi, no. 2161, vr. 1-10 ve no. 1841, vr. 63-68; Reisül-küttab, no. 277-281; Amasya İl Halk Ktp., no. 1822, vr. 73b-81b ve no. 916, vr. 1-7.

91 Aydın Taş bu tahmini yapmakta ancak neye dayanarak ileri sürdüğünü belirtmemektedir. Bu nedenle bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir. Bkz. “Türkiye Kütüphanelerindeki Belli Bir Fikhî Mezhebe Nisbeti Tesbit Edilemeyen Yazma Eserler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13/1 (2008), s. 114.

92 Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb, *Risâle fî elfâzi'l-küfr*, Milli Ktp. Tokat Zile İl Halk Ktp. no. 140/7, vr. 66b; krş. *Risâle fî elfâzi'l-küfr*, Milli Ktp. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Hlak Ktp. no. 18018/2, vr. 141b.

93 Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb, *a.g.e.*, no. 140/7, vr. 67a; krş. no. 18018/2, vr. 142a.

94 Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb, *a.g.e.*, no. 140/7, vr. 67a; krş. no. 18018/2, vr. 142b.

95 Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb, *a.g.e.*, no. 140/7, vr. 67a; krş. no. 18018/2, vr. 142b.

“Kim bir mescide, mescidcik derse, onun küfründen korkular” diye belirttikten sonra şöyle denildiğini ifade eder: “Bu büyük bir küfür sözüdür. Çünkü Allah’ın evlerinden birini tahkir anlamındadır. Halbuki Allah’ın evleri yücedir tahkir edilemez. Her kim Allah’ın azametine tahkir ederse o kâfirdir.”⁹⁶

“Kim Allah’ın sevdiği kimseyi sevmez, buğzettiği kimseye buğzetmez ise o kâfirdir. Çünkü o Allah’ın sevdiği kimseye buğzetmiştir. Bu da küfrün delilidir.”⁹⁷

“Keşke zina ve livata helal olsaydı” diyen kimse kâfir olur.⁹⁸

“Namazı inkar eden kimse kâfir olur”⁹⁹ “Kim Allah’ın kelamı ile istihzâ ederse ve hafife alırsa o kimsenin küfründe şüphe yoktur.”¹⁰⁰

“Bir kimse bir başkasına, “Gel ilim meclisine gidelim” der, o kimse de “Benim ulemâ meclisine ihtiyacım yok” veya “Orada benim faydalanacağım bir şey yok” ya da “İlim ve âlimlerin bana bir faydası yok” diye cevap verirse, kâfir olur. Çünkü âlimlerin meclislerini sevmeyen kimse peygamberleri de sevmez, peygamberleri sevmeyen kimse Allah’ı da sevmez, Allah’ı sevmeyen kimse ise kâfirdir.”¹⁰¹

“Bir kimse diğerine ‘Misvak sünnet midir?’ diye sorsa diğeri de ‘Evet, ancak ben misvak kullanmadım’ derse bu küfürdür ve hemen tevbe etmesi gerekir, başka bir şey gerekmez (tevbesi yeterlidir, tecdîd-i iman ve nikah gerekmez).” Daha sonra Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767)’dan bir rivayet aktarır: “Kim, misvak Peygamberlerin sünneti değildir derse, o kimse Peygamberlerle savaştan kimse gibidir ve Peygamberlerle savaştan kimse ise kâfirdir.”¹⁰²

Yahudi veya Hristiyan bir kimse Müslüman olduğunda ona “Yahudi ve Hristiyanlık dininde hangi ayıpları gördün de Müslüman oldun?” diye soran kimse kâfir olur. Çünkü bu soruyu soran kimse Yahudi ve Hristiyanlığın hak olduğunu iddia etmiş olur. Bu da küfürdür. Bunun delili ise: “Kim İslâmdan başka din ararsa ondan kabul edilmeyecektir ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.”¹⁰³ ayetidir.¹⁰⁴

96 Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb, *a.g.e.*, no. 140/7, vr. 67b; krş. no. 18018/2, vr. 143a.

97 Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb, *a.g.e.*, no. 140/7, vr. 67b-68a; krş. no. 18018/2, vr. 143b.

98 Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb, *a.g.e.*, no. 140/7, vr. 68a; krş. no. 18018/2, vr. 143b.

99 Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb, *a.g.e.*, no. 140/7, vr. 68a; krş. no. 18018/2, vr. 143b.

100 Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb, *a.g.e.*, no. 140/7, vr. 68a; krş. no. 18018/2, vr. 144a.

101 Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb, *a.g.e.*, no. 140/7, vr. 68b; krş. no. 18018/2, vr. 144a.

102 Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb, *a.g.e.*, no. 140/7, vr. 68b; krş. no. 18018/2, vr. 144a-b.

103 Al-i İmran 3/85.

104 Ebû'l-Feth Muzaffer b. İbrahim b. Mansûr el-Hatîb, *a.g.e.*, no. 140/7, vr. 69a; krş. no. 18018/2, vr. 144b.

6. Ganim el-Bağdâdî (ö. 1032/1623(?), *Hısnu'l-İslâm fi elfâzi'l-küfri ve'l-akâid*¹⁰⁵)

Nisbesinden de anlaşıldığı gibi Bağdat'ta dünyaya gelen Ebû Muhammed Gıyâsüddîn Ganim b. Muhammed el-Bağdâdî, eğitimine buradaki medreselerde başlamış ve tasavvufa duyduğu ilginin ardından Antep'e gelerek Şeyh Alâeddin'in sohbetlerine katılmıştır. Burada 12 yıl kaldıktan sonra 998/1589 tarihinde Bağdat kadısı olan Rıdvan Efendi tarafından Bağdat'taki Mustansırıyye Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. Yaşadığı dönemde Bağdat'ın önde gelen Hanefî âlimlerinden biri haline geldi ve burada vefat etti.¹⁰⁶

Ganim el-Bağdâdî, risaleye, içerisinde Allah Teâlâ'nın birçok isminin zikredilerek tazim edildiği uzun bir şehadet cümlesinin ardından, faziletli kimselerden ve ileri gelenlerden bazılarının kendisinden küfrü gerektiren sözleri bir araya getirmesini istediklerini ifade ederek başlıyor.¹⁰⁷ Daha sonra bu talebe binaen insanların faydalanması, bu tür çirkin sözlerden sakınmaları ve hesap gününe Müslüman olarak kavuşabilmeleri için bu risaleyi kaleme aldığını, onu da *Hısnu'l-İslâm* diye isimlendirerek beş bölüm halinde tertib ettiğini belirtiyor.¹⁰⁸

Risalenin bölümleri şu şekilde tertib edilmiştir:

1. İnanılması gereken hususların beyanıyla ilgili bölüm.
2. İtikatla alakalı küfrü gerektiren hususlarla ilgili bölüm.
3. Küfrü gerektiren sözlerle ilgili bölüm.
 - 3.1. Allah hakkında küfrü gerektiren sözler.
 - 3.2. Peygamberlerle ilgili küfrü gerektiren sözler.
 - 3.3. İman ve İslâm ile ilgili küfrü gerektiren sözler ve ayrıca küfrün Sarf ve kinaye olarak ikrarı.
 - 3.4. Meleklerle ilgili küfrü gerektiren sözler.
 - 3.5. Sahabe, ileri gelenler, ilim ve âlimlerle ilgili küfrü gerektiren sözler.
 - 3.6. Çeşitli konularla ilgili küfrü gerektiren sözler.
 - 3.7. Ehlü'l-bida' ve'l-hevânın küfrü gerektiren sözleri.¹⁰⁹

105 Çalışmamızda esas aldığımız nüshalar şunlardır: *Hısnu'l-İslâm fi elfâzi'l-küfri ve'l-akâid*, Ankara Milli Ktp., Milli Ktp. Koleksiyonu, no. 8770/11, vr. 64b-92a. Eserin başka nüshaları için bkz. Ankara Milli Ktp., Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Ktp. Koleksiyonu, no. 73/1, vr. 1-42; Bayezid Devlet Ktp., no. 3136, vr. 1-35; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, no. 1144, vr. 183-231.

106 Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, c. 2, s. 639-640; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 394; Kâtib Çelebi, *Keşfüz-zünûn*, c. 1, s. 398, 668; c. 2, s. 1602, 1816-1817; Carl Brockelmann, *GAL*, c. 2, s. 492; Suppl., c. 2, s. 502; Recep Özdirek, "Ganim el-Bağdâdî", *DİA*, c. 13, s. 350-351.

107 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 64b.

108 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 64b.

109 Hanefî-Mâtürîdî fırak geleneğinde, fırkaların 73 fırka hadisinden hareketle tasnif edildiği görülmektedir. Bu geleneğe göre, fırkalar, 6 ana fırka ve her ana fırka da 12 alt fırkadan müteşekkildir. Yani kısaca $(6 \times 12) + 1 = 73$ şeklinde formüle edebiliriz ki burada "artı bir" Ehl-i

3.7.1. Râfiziyye

3.7.2. Nasibiyye¹¹⁰

3.7.3. Kaderiyye

3.7.4. Cebriyye

3.7.5. Müşebbihe

3.7.6. Muattıla

4. Küfrü gerektiren fiiller

5. Küfrü gerektiren söz veya fiili işleyen kişinin hukukî durumu

Bölümlerin tasnifinden de anlaşıldığı üzere eserin daha önce kaleme alınmış eserlere göre daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Eser yakından incelendiğinde yukarıda zikrettiğimiz başlıkların altında başka fasılların da bulunduğu ve eserin sistematik açıdan son derece düzenli olduğu görülmektedir. Ayrıca eserde başta Kâdîhan ve Bezzâziyye olmak üzere önde gelen Hanefî fetva kitaplarından sık sık alıntılar yapılmaktadır.

Birinci bölümde Ganim el-Bağdâdî, insanın yapması gereken zorunlu görevlerinden ilkinin, Allahı bilmek (*ma'rifetullah*), O'na ve O'nun inanılmasını emrettiği hususlara iman etmek olduğunu belirttikten sonra inanılması gereken esasları mücmel ve mufassal olarak açıklamaktadır.¹¹¹

İkinci bölümde ise öncelikle helalin haram, haramın da helal olduğuna inanan kişinin durumu ele alınmaktadır. Nitekim Ganim el-Bağdâdî'ye göre, kesin delillerle sabit olan herhangi bir haramın helal, helalin de haram kabul edilmesinin küfür olduğunda şüphe yoktur. Yazar, bu konu ile ilgili örneklerle yer vermekte ve âlimlerin görüşlerini aktarmaktadır.¹¹² Daha sonra ise Ganim el-Bağdâdî kalbin fiilleriyle ilgili küfrü gerektiren meseleleri ele almaktadır. Buna göre, “Yüz sene imanlı olarak yaşamış olsa bile bir kişi küfre azmederse kâfir olur.” Yine “Bir kimse

sünnet'tir. Ganim el-Bağdâdî de incelemekte olduğumuz söz konusu bu eserinde fırkaları bu formüle göre tasnif etmektedir. Ayrıca bu geleneğe mensup eserlerin hem içerik hem de tasnif bakımından şekillenmesinde Ebû Mûtî' Mekhûl el-Fadl en-Nesefî (ö. 318/930)'nin *Kitâbu'r-redd alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâ' al-dâlle* adlı eseri belirleyici olduğu kabul edilmektedir. Çünkü bu eser günümüze ulaşan bu geleneğe mensup en eski eser konumundadır. Bkz. Muzaffer Tan, *Hanefî-Mâtürîdî Fırak Geleneği Bağlamında Fırkaların Tasnifi Meselesi*, AÜ-İFD, sy. 49 (2008), s. 124 vd.

110 Nasibiyye, Hâriciyye fırkasını ifade etmek için kullanılmış bir fırka adıdır. Aslında Hanefî-Mâtürîdî fırak geleneğinde, fırkalar tasnif edilirken çoğunlukla altı ana fırkadan biri olarak Hâriciyye ismi zikredilmektedir. Tan, bu gelenek içerisinde Nasibiyye ismine ilk defa Ebû Muhammed Osmân b. Abdillâh el-İrâkî (ö. 500/1106)'nin *el-Fıraku'l-müfterika beyne ehli'z-zeyğ ve'z-zendeka* (Bu eser Yaşar Kutlu tarafından neşredilmiştir. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları no. 32, 1961) adlı eserinde rastladığımızı belirtmektedir. Bkz. Tan, *Hanefî-Mâtürîdî Fırak Geleneği Bağlamında Fırkaların Tasnifi Meselesi*, s. 141.

111 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 64b-65b.

112 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 66a-b.

Allah'ın zinayı, haksız yere adam öldürmeyi ve zulmü haram kılmamış olmasını temenni ederse kâfir olur." Ayrıca "Kişi kendi imanından şüphe ederse kâfir olur."¹¹³

Üçüncü bölümde Ganim el-Bağdâdî, küfrü gerektiren sözleri dokuz alt başlıkta ayrıntılı olarak incelemektedir. Burada ele alınan bazı elfâz-ı küfürle ilgili örnekleri şu şekilde zikredebiliriz: Allah'ı büyüklüğüne ve ulûhiyetine uygun olmayan bir şekilde vasıflamak, isim veya emirlerinden biriyle alay etmek, hafife almak, Allah'ı yaratıklarına benzetmek, Allah'ın bazı şeyleri bilemeyeceğini iddia etmek, Allah'a mekan izafe etmek, peygamberlerle alay etmek, onları ayıplamak, onlarla istihzâ etmek, Kur'ân'ın mahluk olduğuna inanmak, Kur'ân ayetleri ile istihzâ etmek ve onları mizah konusu yapmak veya yapılan mizahlarda ayetleri kullanmak,¹¹⁴ şeyhayna (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer) sebbetmek ve lanet etmek veya onların halifeliklerini inkar etmek,¹¹⁵ âlimleri alaya almak. Hatta ona göre "Bir fakîhin ağzına küfreden kimse kâfir olur ve eşinden üç talakla bâin olur."¹¹⁶

Dördüncü bölümde ise küfrü gerektiren fiiller ele alınmaktadır. Burada öncelikle Allah'tan başkasına yapılan secdeyi inceleyen Ganim el-Bağdâdî, "Bir Müslümanın krala secde etmesi emredilir, secde etmediği taktirde öldürüleceği söylenirse, melike ibadet kastı ile değil de selamlama kastı ile secde etmesi küfür değildir." demektedir.¹¹⁷ Daha sonra ise Kabe'den başka bir tarafa kasten namaz kılma, abdestsiz olarak kasten namaz kılma, Nevruz gününe has bir şeyi o günde satın almak gibi konularla ilgili hükümleri incelemektedir.¹¹⁸

Beşinci bölümde ise küfrü gerektiren sözleri söyleyen kişi ile ilgili hükümler izah edilmektedir. Bu sözlerin bilmeyerek veya hataen söylenmesi veya sarhoş bir kişinin bu sözleri söylemesi ile ilgili izahlar yapmakta ve âlimlerin görüşlerine yer vermektedir. Buna göre küfrü gerektiren sözleri, bu sözlerin küfür olduğunu ve itikatla alakalı bir husus olduğunu bilerek söyleyen bir kimsenin küfründe şüphe yoktur ve bu kişi ittifakla kâfirdir.¹¹⁹ Fakat Ganim el-Bağdâdî, bu sözlerin küfür olduğunu bilmeyen kişinin durumu ile ilgili ihtilaf bulunduğunu, bazı âlimlerin cehaleti mazeret olarak kabul ettiğini bazılarının ise kabul etmeyip bu tür kimselerin küfrüne hükmettiğini belirtmektedir. Daha sonra hata ile söyleyen kişinin durumunu ele almakta ve bunun ittifakla küfür olmadığını dile getirmektedir. Ardından sarhoşun durumunu dile getirmekte ve şöyle söylemektedir: "Eğer küfrü gerektiren söz söyleyen bir kimse, semayı yerden ve kadın ile erkeği birbirinden ayıramayacak kadar sarhoş ise kâfir olmaz, ancak aksi durumda ise kâfir olur."

113 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 66b.

114 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 78b.

115 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 77a.

116 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 77a.

117 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 87b.

118 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 87b-88b.

119 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 89b.

Daha sonra ise buluş çağına ermemiş çocuğun ve mükrehin durumunu ele almaktadır.¹²⁰ Sonuç olarak küfür gerektiren sözlerden birisini söyleyen bir kimse tevbe edip geri döner ve nikahını yenilirse küfür ve irtidat o kimseden zâil olur.¹²¹ Ancak Peygambere sebbeden kimsenin, zındık gibi tevbesi kabul edilmez ve had cezası olarak öldürülür.¹²²

7. Nûh b. Mustafa el-Konevî (ö. 1070/1659), *Risâle fî elfâzi'l-küfr (Resâil-i Akâid-i dîniyye)*¹²³

Nûh Efendi el-Vecdî diye tanınan Nûh b. Mustafa XV. asrın sonu ya da XVI. asrın başlarında Amasya'da doğdu. Anadolu'ya nispetle er-Rûmî, bir müddet Konya'da müftülük yapması sebebiyle el-Konevî, Mısır'a gidip yerleşmesi sebebiyle el-Mısri ve bağlı bulunduğu mezhebe nispetle de el-Hanefî şeklinde anılmaktadır. İlim tahsilini Amasya ve İstanbul'da tamamlayan Nûh b. Mustafa, Amasyalı Ömer Paşa'nın Mısır valiliğine tayini üzerine onunla birlikte Mısır'a gitti ve oraya yerleşti.

Nûh b. Mustafa Mısır'da Abdülkerim es-Sûsî'den fıkıh ve de Muhammed el-Hicâzî'den (ö. 1035/1624) hadis okudu. Hasan b. Ali el-Halvetî vasıtasıyla Halvetî tarikatına intisap etti. 22 Zilkade 1070 (30 Temmuz 1660) tarihinde Kahire'de vefat etti. Nûh b. Mustafa, fıkıh ve kelim alanındaki önemli eserlerinin yanı sıra tefsir ve hadis ilimlerinden menakıp ve edebiyata kadar farklı sahalarda birçok eser kaleme almış bir Osmanlı âlimidir.¹²⁴

Risâle fî elfâzi'l-küfr Ehl-i sünnet akidesi ve elfâz-ı küfürden oluşan iki bölümü ihtiva etmektedir. Talep üzerine bu risaleyi kaleme aldığımı ifade eden Nûh b. Mustafa, elfâz-ı küfürden önce Ehl-i sünnet ve'l-cemaat akidesinin temel esaslarını özetleyerek risaleye başlamaktadır.¹²⁵ Bu nedenden dolayı olsa gerek eserin bazı nüshalarının *Resâil-i Akâid-i dîniyye* şeklinde isimlendirildiği görülmektedir.

120 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 89b.

121 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 90a.

122 Ganim el-Bağdâdî, *a.g.e.*, vr. 90a-b.

123 Çalışmamızda esas aldığımız nüshalar şunlardır: Nûh b. Mustafa el-Konevî, *Risâle fî elfâzi'l-küfri*, Süleymaniye Ktp. Laleli no. 2234, vr. 1-19. Eserin başka nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, no. 115, vr. 77-88; Halet Efendi, no. 70, vr. 109-126; Esad Efendi, no. 1190, vr. 1-19.

124 Hayreddin Zirikli, *el-A'lam*, c. 8, s. 51; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara 2006, s. 142; M. Ali Aytekin, "Nûh b. Mustafa'nın "el-Kelimatü's-şerife fi tenzihi Ebi Hanife" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği", Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 2008; Mehmet H. Seçkin, "Amasyalı Nûh b. Mustafa'nın Tenzihu'l-İmam Ebi Hanife 'ani't-turrehati's-sahife Eserinin Tahkiki", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2007; Hayati Yılmaz, "Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin er-Risale fi'l-fark beyne'l-hadisi'l-kudsi ve'l-Kur'an ve'l-hadisi'nebevi Adlı Risalesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. 1, sy. 1 (2003), s. 167-178; Ömer Türker, "Nûh b. Mustafa", *DİA*, c. 33, s. 230-231; Murat Şimşek, "Nûh b. Mustafa'nın ed-Dürri'l-Münazzam fi Menâkıbi'l-İmami'l-A'zam Adlı Eserinin Tahkiki Neşri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 19 (2002), s. 417-440.

125 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 1b.

Ehl-i sünnet akidesinin izah edildiği birinci bölümün sonunda yer alan ilave kısımda konumuzla alakalı olarak Nûh b. Mustafa şu değerlendirmeleri yapmaktadır: Cumhura göre, şüphe ile iman sahih değildir. İmanda istisna Ebû Hanife katında merduddur, yani “inşâallah Müslümanım” demek caiz değildir, ancak diğer üç imama göre ise caizdir.¹²⁶

İkinci bölümde ise o, elfâz-ı küfürü ayrıntılı olarak ele almaktadır. Öncelikle Allah hakkında; O'nun şanına layık olmayan bir şey nispet etmek, sıfatlarından birini inkar etmek, “Allah külliyyâtı ve mevcûdâtı bilir fakat cüziyyâtı ve ma'dûmâtı bilmez” demek, Allah'ın isimlerinden, emirlerinden ve nehiyelerinden birini hafife almak, Allah'ı yarattıklarına benzetmek, örneğin “eli bizim elimiz gibidir, gözü vardır bizim gözümüz gibidir...” demek, Allah'a mekan izafe etmek, küfürdür.¹²⁷

Nûh b. Mustafa akabinde peygamberlere sebbetme meselesini ele almaktadır. Buna göre, peygamberlerden herhangi birine sebbeden kimse her halukarda (tevbe etmez ise küfür sebebi ile tevbe ederse de had olarak) katledilir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e sebbetmek de peygamberlerden birine sebbetmek gibidir.¹²⁸ Hafife alma niyeti ile Peygamberlerin azalarından biri hakkında “elceğizi, gözceğizi..” gibi tasgîr ifadesini kullanmak da küfürdür.¹²⁹ Hz. Peygamber'in mucizelerinden biri olan İsrâ hadisesini inkar eden kâfir olur fakat miracı inkar eden kâfir değil, bid'atçı olur.¹³⁰

Yine ona göre, peygamberlerden birinin peygamberliğini veya farzlardan bir farzı inkar etmek veya hafife almak küfürdür. Kur'ân'ı hafife almak, ayetlerden veya harflerden birini inkar ya da O'na bir harf ilave etmek de küfürdür.¹³¹ Ayrıca Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetini inkar eden kimse de sahih olan görüşe göre kâfir olur.¹³² Haramı helal, helali de haram kabul etmek, kasıtlı olarak abdestsiz namaz kılmak, haram bir şey yer, içer veya yaparken “Bismillah” demek küfürdür.¹³³ Cennete girdikten sonra Allah Teâlâ'nın görüleceğini inkar etmek küfürdür.¹³⁴

Ayrıca “eğer Allah Teâlâ bana şu manada emretse yapmazdım”, “kible şu taraf olsaydı o tarafa doğru namaz kılmazdım”, “eğer Allah Teâlâ cenneti sensiz verse istemem ya da falan kimseyle girmem” diyen kimse kâfir olur. Bir kimse Allah'tan başkasına ibadet niyeti ile veya herhangi bir niyet taşımadan secde ederse kâfir

126 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 9a.

127 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 9a-b.

128 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 9b.

129 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 10b.

130 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 11a-b.

131 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 10b-11a.

132 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 11a.

133 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 11b.

134 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 12a.

olur, ancak selamlama niyeti ile secde ederse kâfir olmaz ama büyük bir günah işlemiş olur.¹³⁵

Nûh b. Mustafa'nın üzerinde önemle durduğu diğer bir husus da küfre rıza gösterilmesidir. Buna göre, kendisi veya bir başkası hakkında küfre rıza göstermek küfürdür. Dolaylı olarak da olsa bir başkasının küfrüne rıza göstermek yine küfürdür. Şöyle ki, eğer bir kâfir Müslüman olma niyeti ile bir Müslümana "Bana kelime-i İslâmî telkin et" dese, o da yapmasa veya "Biraz sabret işimi bitireyim" dese kâfir olur.¹³⁶ Ayrıca, eğer bir kimse bir topluluk içerisinde küfrü gerektiren bir söz söyler diğerleri de ona gülerse veya güzel bulursa ya da o sözden razı olursa hepsi kâfir olur.¹³⁷ Mizah için Yahudi veya Hıristiyan şekline giren, bir zaruret olmaksızın Yahudi veya Hıristiyan şapkasını giyen, "Yahudi Müslümandan daha hayırlıdır" diyen kâfir olur.¹³⁸

Diğer taraftan kim bir fasık veya zâlîme "Allah'tan kork, bu fiskdan ve bu zulümden vazgeç" der, o da cevaben "Vazgeçmem" derse kâfir olur. Kim birine "Ey kâfir", "Ey Yahudi", "Ey Mecûsî" der, o da cevaben "Buyur" derse kâfir olur. Eğer bir kimse bir Müslümana sövmek için "Ey kâfir" derse günahkâr olur kâfir olmaz, ancak gerçekte kâfir olduğunu kastederse kâfir olur.¹³⁹

Nûh b. Mustafa'nın üzerinde önemle durduğu hususlardan biri de ilim ve âlimlerle ilgili sözlerdir. Buna göre, bir âlim veya vâiz ile istihzâ eden, "İlim meclisine gidelim" denildiğinde "Ulemanın söylediklerini yapmaya kimin gücü yeter!" ya da "Meclis-i ilimde bir maslahatım vardır" derse, kâfir olur. Yine kim, istihfaf için âlime "Âlimcik" şerîfe de "Şerîfcik" derse veya "Ahir ömrümde ilimle meşgul olmam" derse kâfir olur.¹⁴⁰

Ayrıca kim "Eğer şu işi yaparsam kâfir olayım" der ve o işi yaparsa yeminini bozan bir kimse olur, kâfir olmaz. Çünkü geleceğe tealluk eden küfür yemindir. Ancak geçmiş ile ilgili olarak "Eğer şu işi yaptıysam kâfir olayım" derse ve o işi yapmış ise kâfir olur.¹⁴¹

Nûh b. Mustafa elfâz-ı küfürle ilgili meseleleri izah ettikten sonra bu konudaki hükmü şu şekilde açıklamaktadır:

"Kim ihtiyarı ile küfür gerektiren sözlerden birini söyler fakat onun küfrü gerektiren sözlerden olduğunu bilmez ise ulemânın çoğunluğuna göre kâfir olur, cehalet özür olarak kabul edilmez. Ancak bazı ulemaya göre kâfir olmaz. Çünkü onun cehaleti özür olarak kabul edilir.

135 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 12b.

136 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 13a-b.

137 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 13b.

138 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 15a.

139 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 15b.

140 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 16a.

141 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 17a.

Fetvaya esas olan görüş de bu sonuncusudur.¹⁴² Ayrıca “elfâz-ı küfrü hata ile veya zorla söylenen kimse bütün ulemanın ittifakı ile kâfir olmaz.”¹⁴³ Ancak küfrü gerektiren sözlerin küfür olduğunu bilerek kasten söyleyen kimse kâfir olur ve böyle bir kimsenin amelleri boşa gider, fakat teccid-i imanda bulunduktan sonra hac ibadetinin dışındaki diğer ibadetlerini tekrar iade etmesi gerekmez. Yine böyle bir kimsenin eşi boş olur ve teccid-i imandan sonra nikahını da yenilemesi gerekir.¹⁴⁴

İkinci bölümün ekinde ise Nûh b. Mustafa, küfrü gerektiren sözlerin, tekzip, istihzâ, tahfif ya da istihlâl şeklinde dört bölümde toplanabileceğini belirtir.¹⁴⁵

8. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevi (ö. 1893), *Câmi'ü'l-mütûn fî hakkı envâi's-sıfâti'l-ilâhiyye ve elfâzi'l-küfr ve tashîhi'l-a'mâli'l-acîbiyye*¹⁴⁶

Gümüşhane'nin Emîrlere mahallesinde 1228/1813 tarihinde dünyaya gelen müellif Trabzon'da aldığı eğitimin ardından ticaret maksadıyla geldiği İstanbul'da kalarak eğitimine devam etmiş ve 1844 senesinde Mahmud Paşa Medresesi'nden mezun olmuştur. İstanbul'daki tahsil hayatı boyunca tasavvufi çevrelerle münasebetini sürdüren Gümüşhânevi, Alaca Minare Tekkesi'nde Trablusşam müftüsü diye meşhur olan Hâlidî şeyhi Ahmed el-Ervâdî'ye intisap etmiştir. 1859'da Çağaloğlu'ndaki Fatma Sultan Camii'ni tekke haline getiren Gümüşhânevi, burada ilim ve irşad faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdürmüş ve başta tasavvuf ve hadis olmak üzere muhtelif konularda birçok eser kaleme almıştır. Ayrıca kurmuş olduğu matbaa ile dinî eserlerin neşrine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu meyanda İstanbul, Of, Bayburt ve Rize'de dört kütüphanenin kuruluşunda öncülük etmiş olması, onun zikredilmesi gereken önemli ilmî faaliyetlerindedir. Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden olan Gümüşhânevi 13 Mayıs 1893 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş ve Süleymaniye Camii hazîresine defnedilmiştir.¹⁴⁷

Gümüşhanevi'nin *Câmi'ü'l-mütûn fî hakkı envâi's-sıfâti'l-ilâhiyye ve elfâzi'l-küfr ve tashîhi'l-a'mâli'l-acîbiyye* adlı bu eseri, Osmanlı elfâz-ı küfür literatürünün en son örneği niteliğinde bir eserdir. Ancak bu eserin etkisi sadece Osmanlı dönemi ile sınırlı kalmamış, çok erken dönemde basılmış olması ve literatürün ilk matbu eseri olması sebebiyle Cumhuriyet döneminde de sıkça başvurulan bir kaynak

142 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 17b.

143 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 17b.

144 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 18a.

145 Nûh b. Mustafa el-Konevî, *a.g.e.*, vr. 18b.

146 Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevi, *Câmi'ü'l-mütûn ve elfâzi'l-küfr*, İstanbul: Dâru't-Tabâati'l-Âmire, 1856.

147 İrfan Gündüz, “Gümüşhânevi, Ahmed Ziyâeddin”, *DİA*, c. 14, s. 276-277; Dündar Alikılıç, “Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevi ve Kurduğu Kütüphaneler”, *Hidayet Yavuz Nuhoglu Armağanı*, haz. İshak Keskin, Muhammed Hanefi Kutluoğlu ve Sabriye Serap Kutluoğlu, İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2009, s. 51-64.

haline gelmiştir. Ayrıca söz konusu eser Abdülkadir Kabakçı ve Fuat Günel tarafından *Ehl-i Sünnet İtikadı* adı ile Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁴⁸

Öğrencilerinin talebi üzerine bu eseri kaleme aldığını belirten¹⁴⁹ ve elfâz-ı küfür konusuna özel bir önem veren Gümüşhanevi, önsözde konuyla ilgili şu önemli tespiti yapmaktadır:

“Elfâz-ı küfür, inançların fesadına, fikirlerin bozulmasına yol açar, insanı irtidat bataklığına sürükler. Böyle bir belaya düşen bir kimse bin yıl oruç tutup namaz kılsa diğer bütün ibadetleri de ifa etse asla faydasını göremez. Onun yeri cehennemdir.”¹⁵⁰

Ayrıca yazar *Râmûzü'l-ehâdis* adlı eserinde de elfâz-ı küfürden sakınmanın önemi ile ilgili şu rivayeti aktarmaktadır: Allah'ın Rasulü bir hadislerinde şöyle buyurdular; “Kişi bazen kendisinin sakınca görmediği fakat Allah'ın öfkesini gerektiren öyle bir kelime söyler ki bu onu, yetmiş yıl uzaktaki cehennemin dibine indirir.”¹⁵¹

Gümüşhanevi birinci bölümde mükellef olan bir Müslümanın itikada dair bilmesi gereken hususları, diğer bir ifadeyle Ehl-i sünnet itikadının temel esaslarını ayrıntılı olarak izah etmektedir. İkinci bölümde elfâz-ı küfürle ilgili hususlar ele alınmaktadır. Bu bölümde öncelikle Ehl-i sünnet dışı fırkaların tekfirini gerektiren sözlerine yer verir ve ardından elfâz-ı küfürü hükmi açıdan üçe ayırır:

1. İttifakla küfürü gerektiren sözler.
2. Küfür olduğunda ihtilaf edilen sözler.
3. Hata ile söylenen sözler.¹⁵²

Gümüşhanevi, küfürü gerektiren söz ve ifadeleri beş grupta toplamaktadır.

1. Allah'ın zâtı, sıfatları ve filleri yani ulûhiyetle ilgili küfürü gerektiren sözler.
2. Peygamberler ve dolayısıyla nübüvvetle ilgili küfürü gerektiren sözler.
3. Kur'ân, namaz, zikir vb. konularla ilgili küfürü gerektiren sözler.
4. İlim ve âlimlerle ilgili küfürü gerektiren sözler.
5. Değişik konularda küfürü gerektiren sözler.

148 Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî, *Ehl-i Sünnet İtikadı*, trc. Abdülkadir Kabakçı ve Fuat Günel, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1986, s. 19.

149 Gümüşhanevî, *a.g.e.*, s. 19.

150 Gümüşhanevî, *a.g.e.*, s. 20.

151 Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî, *Râmûzü'l-ehâdis*, hadis no: 1364.

152 Gümüşhanevî, küfürü gerektiren sözleri hata ve icbar ile söyleyen kimsenin kâfir olmayacağına ittifak bulunduğunu fakat bilmeyerek söyleyen kimsenin kâfir olup olmayacağı ile ilgili ihtilaf bulunduğunu ifade etmektedir (s. 68-69).

Sonuç ve Değerlendirme

1. Elfâz-ı küfür literatürüne ait bu eserlerin, genellikle yazarın çevresinden gelen talepler üzerine ya da Bedr er-Reşid'de olduğu gibi bizzat yazarın gördüğü zarurete binaen kaleme alındığı görülmektedir.

2. Eserlerde küfrü gerektiren bir sözü söyleyen kimseyle ilgili ortak hüküm şudur: Küfrü gerektiren ifadeleri söyleyen kimse kâfir olur, bugüne kadar işlemiş olduğu amelleri boşa gider, eşi bâîn talakla boştur ve bu haldeyken dünyaya gelen çocuğu da veled-i zinadır. Tövbe edip tecdid-i imanda bulunduktan sonra nikahını da yeniden kıyması gerekir. Ancak İbn Kemal'in Hanefî mezhebinin bu genel kanaatini paylaşırken İmam Şafî'nin görüşünü bir kolaylık olarak zikretmesi, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur.

3. Bu eserlerdeki temel amaç, Müslümanları küfre karşı uyarmak ve ağızlarından çıkan sözlerle ilgili dikkatli olmaları konusunda onları ikaz ekmektir. Diğer bir ifade ile amaç, herhangi bir kimseyi tekfir etmek ve hakkında irtidat hükümlerini uygulamak değildir. Çünkü küfrü gerektiren sözler, söyleyen kişinin imanını ve dolayısıyla ahiretini hedef almaktadır. Halbuki bu dünyada bir Müslümanın en önemli gayesi, imanlı bir şekilde ömrünü tamamlayabilmek olmalıdır.

4. Diğerlerinden farklı olarak Ebû Ali Çelebi, eserin başında temel bir prensip olarak; "Ehl-i kible "Lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-rasûlullah" demeye devam ettiği sürece ve buna muarız bir tutum sergilemedikçe tekfir edilemez." demektedir. Ayrıca o, küfür olup olmadığı hususunda ihtilaf olan bir meselede de bir Müslümanın tekfir edilemeyeceğini ifade etmektedir. Ancak tekfirin usul ve esaslarını teorik olarak belirlerken dikkatli davrandığı görülen Ebû Ali Çelebi, sıra konuya dair ayrıntılı örneklerle gelince, ortaya koyduğu usul ve esaslara riayet etmeksizin daha önceki fetva kitaplarında bulunan elfâz-ı küfür örneklerini aynen aktarmaktadır.

5. Elfâz-ı küfür literatürüne ait bazı eserlerde küfrü gerektiren sözler genel bir tasnif yapılarak ele alınırken, bazı eserlerde ise daha sistematik bir şekilde bölümlere ayrılarak incelenmektedir. Ayrıca bu tür eserlerin zaman içerisinde daha sistematik hale geldiği de görülmektedir. Başlangıçta sadece küfrü gerektiren sözlere yer verilirken zamanla ihtiyaca binaen küfrü gerektiren bir söz edenin nikahıyla ilgili meseleler de ele alınmıştır. Ayrıca eserlere, ilk örneğini Ahî Çelebi'nin eserinde gördüğümüz, ancak XVII. yüzyıldan itibaren giderek sistematikleşen, Ehl-i sünnet itikadının temel konularının anlatıldığı bir bölüm de eklenmiştir. Nitekim zaman içerisinde bu tür eserler Ehl-i sünnet itikadıyla ilgili "ilmihale" dönüşmüştür. Bu bağlamda Hatice Arpaguş'un Ganim el-Bağdâdî'nin *Hısnu'l-İslâm* adlı eserini ibadetlerle ilgili bölümler ihtiva etmemesine rağmen Osmanlı dönemi ilmihalleri arasında zikretmiş olması dikkat çekicidir.¹⁵³

153 Hatice K. Arpaguş, "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihi Geçmiş ve Fonksiyonu", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 22 (2002/1), s. 51.

6. Küfrü gerektiren sözleri söyleyen kimsenin eşi bâin talakla boş olacağı için bazı eserlerde küfrü gerektiren sözlerin yanında böyle bir kimsenin nikahı ile ilgili hukuki problemlere ve bunların çözümlerine de geniş yer verilmiştir.

7. Elfâz-ı küfür konusu, imanî bir konu olduğundan her dönem güncelliğini korumuştur. Dolayısıyla her dönemde bu konuyla ilgili devrin âlimleri tarafından eserler kaleme alınmış, ayrıca mevcut eserler de çoğaltılmıştır. Kütüphanelerde bu konudaki eserlere ait pek çok nüsha da bunu göstermektedir. Bunlardan hem en meşhur ve yaygın hem de kronolojik olarak en eski olanı Bedrû'r-Reşid'in *Risâle fi elfâzi'l-küfr* adlı eseridir. Ayrıca Cumhuriyet döneminde de konuyla ilgili tercüme ve telif faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir.¹⁵⁴

8. Elfâz-ı küfür literatürü ile ilgili eserlerde dinî ilimler ve âlimlerle ilgili küfrü gerektiren sözlere özel bir önem verildiği görülmektedir. Çünkü onlar İslâmiyet'i temsil ettiklerinden onlar hakkında sarf edilen alaycı ve küçümseyici ifadeler doğrudan dine yönelik bir saldırı olarak telakki edilmiştir.

9. Eserlerde önemsenen bir konunun da sebb-i nebî meselesi olduğu görülmektedir. Bu eserlerde temel olarak küfrü gerektiren bir sözü söyleyen kimsenin tövbe edip geri dönmesi teşvik edilirken konu sebb-i nebî meselesine geldiğinde bu tür bir sözü söyleyen kimsenin tövbe etse bile tövbesinin kabul edilmeyeceği ve had cezası olarak katledilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'e sebeden kimse ulemâ tarafından "zındık" kategorisinde ele alınmakta ve ona göre cezai müeyyide takdir edilmektedir. Nitekim ulemâ arasında ihtilaf bulunmasına rağmen, mürtedin aksine zındığın tevbesinin kabul edilmesi gerektiği yönündeki kanaat ağırlık kazanmaktadır. Bir de buna ek olarak elfâz-ı küfür literatürüne ait eserlerin Müslümanlara yönelik uyarı niteliğinde yazıldığı düşünüldüğünde sebb-i nebî konusundaki hassasiyetin vurgulandığı anlaşılmaktadır.

10. Elfâz-ı küfür literatüründeki eserlerin Hanefî fıkıh kitapları esas alınarak hazırlandığı, yapılan alıntılarda açıkça görülmektedir. Bu konuda kaynak niteliğindeki en önemli eserler arasında Bezzâzî ve Kâdîhan gibi eserler yer almaktadır.

154 Konuyla ilgili Cumhuriyet döneminde kaleme alınan eserlere Gümüşhanevî'nin eserinin Türkçeye tercümesinin yanı sıra, yeni telife örnek olarak da Hüseyin Aşık'ın *Küfür Sözler* adlı eseri ile Mevlüt Özcan'ın *Sorumsuzca Söylenen Sözler* adlı eseri zikredilebilir. Bkz. Hüseyin Aşık, *Küfür Sözler*, İstanbul: Emek Matbaacılık, 1985; Mevlüt Özcan, *Sorumsuzca Söylenen Sözler*, İstanbul: Sabır Yayınları, ts.

Osmanlı'da Elfâz-ı Küfür Literatürü ve Önemli Eserler

Muharrem KUZEY

Özet

Elfâz-ı küfür iman-küfür sınırına işaret eden bir mesele olması sebebiyle her devirde güncelliğini korumuştur. Başlangıçta fetva kitaplarının içerisinde ele alınan elfâz-ı küfür konusu daha sonraki dönemlerde önemine binaen müstakil risaleler halinde yazılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada birçoğu hala yazma eser halinde bulunan Osmanlı elfâz-ı küfür literatürüne dair önemli eserler kronolojik sıraya göre incelenecek ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Ayrıca Osmanlı elfâz-ı küfür literatürüne dair eserler tarihî süreç içerisindeki değişim ve gelişim sürecine de işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, elfâz-ı küfür literatürü, elfâz-ı küfür, iman, küfür.

Elfaz-ı Küfür (Blasphemy) in the Ottoman Context and Important Works

Muharrem KUZEY

Abstract

As a concept signifying the border between faith and blasphemy, *alfâz al-kufr* [the statement of blasphemy] has maintained its currency in every age. While it was a part of *fatwa* books at first, separate treatises (*risala*) were composed to treat the issue in later periods. This study delves into and evaluates the important works of the Ottoman *alfâz al-kufr* literature, which remains mainly in manuscript form, in chronological order. The development of these works over time will be underlined and discussed in the process.

Keywords: Ottoman, *elfâz-ı küfür* literature, *elfâz-ı küfür*, faith, *kufr*.

